

Ετερολογίες

Περιοδική Έκδοση Κοινωνικής Θεωρίας και Έρευνας
για το Δίκαιο

Τρόπος παραπομπής:

Γραμμενούδης, Δημήτρης, «Ο ολοκληρωτισμός και η μέθοδος πολιτικής σκέψης της Hannah Arendt: ένα σχόλιο», *Ετερολογίες. Περιοδική έκδοση κοινωνικής θεωρίας και έρευνας για το δίκαιο*, τεύχος 2, Ιούλιος 2021, σελ. 10-12. Προσβάσιμο σε: <https://eterologies.com/2021/07/03/arendt-political-thought/>

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗ HANNAH ARENDT

Ο ολοκληρωτισμός και η μέθοδος πολιτικής σκέψης της Hannah Arendt: ένα σχόλιο.

Του Δημήτρη Γραμμενούδη*

Αξίζει να διευκρινιστεί, εξ αρχής, ότι η βασικότερη δέσμευση της Arendt, ως πολιτικής θεωρητικού, ήταν να κατανοήσει την ιστορική, κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα εντός της οποίας οι άνθρωποι ζουν και δρουν, θέτοντας κάθε συζήτηση περί μεθόδου στο περιθώριο¹. Ίσως, επομένως, θα ήταν ήδη παραπλανητικό να μιλήσουμε για μεθοδολογία στη σκέψη της. Πράγματι, στον «Eichmann στην Ιερουσαλήμ» η θεωρητικός, συζητώντας για το κακό, δεν φαίνεται να αναζητά μία μεθοδολογικά άρτια -έστω και μεταφυσική- θεμελίωση, αλλά μάλλον προσπαθεί να διεξάγει μία έρευνα ενός συμβάντος σε μικροεπίπεδο με επίκεντρο και άξονα ανάλυσης τον Eichmann ως άτομο, ως συγκεκριμένο, ιστορικό και εμπειρικό, παράδειγμα. Η έρευνα αυτή, σε μεγάλο βαθμό,

* ΜΔΕ στη Φιλοσοφία του Δικαίου, Νομική Σχολή, ΕΚΠΑ.

¹ Sigwart, Hans-Jorg, *The wandering thought of Hannah Arendt*, London, Palgrave Macmillan, 2016, σελ. 3.

² Arendt Hannah, “Thinking and Moral Considerations: A Lecture”, σε: *Social Research*, vol. 383, no. 3, 1971, σελ. 7: «I spoke of “the banality of evil” and

ανταποκρίνεται στη βαθύτερη ανάγκη του πολιτικού της στοχασμού να ερμηνεύσει και να κατανοήσει το φαινόμενο του ολοκληρωτισμού. Κοινό σημείο αναφοράς αποτελεί η στρέβλωση και άρνηση της πραγματικότητας που παρουσιάζουν τα ολοκληρωτικά καθεστώτα και ο πολίτης τους. Στον ολοκληρωτισμό, η πραγματικότητα ερμηνεύεται με αυθαίρετους όρους και κατασκευάζεται εξυπηρετώντας σκοπούς. Αντίστοιχα, ο άνθρωπος μετατρέπεται σε «νομοταγή πολίτη» που εγκალείται να συμμορφωθεί με τις επιταγές της εξουσίας, αποστρεφόμενος, όπως ο Eichmann, την πραγματικότητα.

Η εισαγωγή του «Thinking and Moral Considerations» βοηθά να συλλάβουμε τον τρόπο που δομείται η πολιτικής σκέψη της Arendt: μίλησα για «ρηχότητα τον κακού» και δεν εννοούσα με αυτό κάποια θεωρία ή κάποιο δόγμα, αλλά κάτι αρκετά πραγματικό, το φαινόμενο των κακών πράξεων². Στην παραπάνω φράση, ενδείξεις ενός τρόπου θεώρησης -και όχι τόσο μεθόδου με τη στενή έννοια- υπάρχουν στην έννοια του «φαινομένου». Η ίδια θεωρούσε ότι η υπερβολική προσήλωση σε μεθοδολογικά προβλήματα μετατρέπεται σε μανία που οδηγεί σε παραμέληση των σημαντικών ερωτημάτων³. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, το ανωτέρω απόσπασμα αναδεικνύει έναν καινοφανή τρόπο μελέτης: τα ζητήματα που ανακύπτουν στο πεδίο του πολιτικού αντιμετωπίζονται όχι ως αντικείμενα, αλλά ως

meant with this no theory or doctrine but something quite factual, the phenomenon of evil deeds [...].

³ Ιδιαίτερα βοηθητικό στην κατανόηση της πολιτικής σκέψης της Arendt για τον γράφοντα στάθηκε το άρθρο του Vollrath, Ernst, “Hannah Arendt and the Method of Political Thinking” σε: *Social Research*, αγγλ. μτφ.: Hans Fantel, vol. 44, no. 1, 1977, σελ. 160-182.

φαινόμενα. Το πολιτικό φαινόμενο περιλαμβάνει το υποκείμενο που το παρατηρεί· κανένα αντικείμενο δεν υπάρχει «καθ' εαυτόν», ευρισκόμενο πέρα από τα όρια της ανθρώπινης συνειδητότητας. Ο παρατηρητής του πολιτικού φαινομένου αλληλεπιδρά με τα άλλα υποκείμενα, αναπτύσσει σχέσεις και διάλογο μαζί τους, καθιστώντας, σε τελική ανάλυση, το φαινόμενο «ορατό» μέσω της γέννησης, της μετατροπής και της καταστροφής του πεδίου όπου λαμβάνει χώρα⁴. Ως εκ τούτου, δεν υφίσταται κάποιο αρχιμήδειο σημείο έξω από τα όρια του πολιτικού που να επιτρέπει την αμέτοχη παρατήρηση και δεν μπορούν να εφαρμοστούν επιστημολογικά μοντέλα που διαχωρίζουν υποκείμενα και αντικείμενα. Η παρατήρηση του πολιτικού πραγματοποιείται «εκ των έσω», με υποχρέωση αμεροληψίας και με τα πλεονεκτήματα που εξασφαλίζει έναντι μίας επιστημολογικής κατασκευής με ίδιες αρχές, ξένες και ανεξάρτητες του πολιτικού φαινομένου⁵.

Εξετάζοντας τη δίκη του Eichmann, η Arendt δοκιμάζει τα συμπεράσματά της πάνω στο πολιτικό φαινόμενο του

---

⁴ Ibid. σελ. 162 επ.

⁵ Κατ' αναλογία, προκύπτει ένα ενδιαφέρον ερώτημα σχετικά με τις μεθόδους κοινωνιολογικής προσέγγισης του δικαίου: κατά πόσο οι κλασικές θετικιστικές μέθοδοι χωρούν στη μελέτη του κοινωνικού και μήπως προϋπάρχει μία θεωρητική παραδοχή, ικανή να πλήξει την αντικειμενικότητα του μεθοδολογικού παραδείγματος, όταν θέτουμε τον παρατηρητή σε απόσταση από το αντικείμενό του;

⁶ Arendt, Hannah, *Ο Άιχμαν στην Ιερουσαλήμ - Έκθεση για την κοινοτοπία του κακού*, μτφ: Βασίλης Τομανάς, Θεσσαλονίκη, Νησίδες, 2009, σελ. 225: «Η ουσία της ολοκληρωτικής διακυβέρνησης και πιθανόν η φύση κάθε γραφειοκρατίας είναι ν' απανθρωποποιεί τους ανθρώπους και να τους μετατρέπει σε λειτουργούς και σε απλά γρανάζια που υπηρετούν τον

ολοκληρωτισμού. Θέτοντας στο μικροσκόπιο τον χαρακτήρα του κατηγορουμένου δεν επιχειρεί μία ψυχοτεχνική εξέταση, αλλά προσπαθεί να κατανοήσει ένα φαινόμενο, το πραγματικό της ρηχότητας του κακού. Η κατανόηση, όμως, δεν συνδέεται με κοινότοπα γενικά ιστορικά σχήματα ή την αναζήτηση σχέσεων αιτίου και αιτιατού⁶. Εξαιρετικά και απεχθή γεγονότα, όπως η άνοδος του ναζισμού, ανήκουν στον φαινομενικό κόσμο μας και στην κοινή, συνηθισμένη σφαίρα του πραγματικού που μας περιβάλλει. Η κατανόηση τους συνδέεται με την καντιανή ικανότητα του ανθρώπου να φαντάζεται, να μπορεί να σκεφτεί κάτι που δεν υπάρχει ως υπάρχον και κάτι που υπάρχει ως απόν. Η εξάσκηση αυτής της ικανότητας είναι αναγκαίος όρος της σκέψης, της οποίας η απουσία οδηγεί στο παράδειγμα του Eichmann. Σε αυτό το στάδιο επεμβαίνει και η συνείδηση, ως υποπροϊόν της σκέψης. Επιτρέπεται, βέβαια, και μία αντίστροφη ανάγνωση: η περίπτωση του Schmidt, του Γερμανού λοχία που επιβεβαίωσε τη δυνατότητα κάποιου να σκεφτεί, να κρίνει και να πράξει ενσυνείδητα σε συνθήκες τρομοκρατίας⁷.

διοικητικό μηχανισμό [...] η σύγχρονη ψυχολογία και κοινωνιολογία, και ακόμη περισσότερο η σύγχρονη γραφειοκρατία, μας έχει συνηθίσει πολύ να προσπαθούμε να δικαιολογήσουμε τον δράστη και να τον απαλλάξουμε από κάθε ευθύνη για την πράξη του μιλώντας για τον άλφα ή βήτα ντετερμινισμό». Στο ανωτέρω απόσπασμα εδράζεται, θεωρώ, μία διπλή κριτική του βεμπεριανού μοντέλου: πρώτον, αντιτάσσεται στον νεο-καντιανό επιστημολογικό προσανατολισμό του Weber και τη θεωρία του περί ιδεατών τύπων προκρίνοντας τη σημασία του κοινωνικοπολιτικού εμπειρικού υλικού· δεύτερον, θέτει ερωτήματα ως προς το ρόλο της γραφειοκρατίας ως αξιόπιστου και αποτελεσματικού εργαλείου κοινωνικής οργάνωσης.

⁷ Ibid. σελ. 183: «Από πολιτική άποψη [οι ιστορίες σαν του λοχία Schmidt]

Βιβλιογραφικές αναφορές

Arendt, Hannah, *Ο Άιχμαν στην Ιερουσαλήμ, Μια έκθεση για την κοινοτυπία του κακού*, μετάφραση: Βασίλης Τομανάς, Θεσσαλονίκη: Νησίδες, 2009.

Arendt Hannah, “Thinking and Moral Considerations: A Lecture”, σε: *Social Research*, vol. 51, no. ½, 1984, σελ. 7-37.

Sigwart Hans-Jorg, *The wandering thought of Hannah Arendt*, London, Palgrave Macmillan, 2016.

Vollrath, Ernst, “Hannah Arendt and the Method of Political Thinking” σε: *Social Research*, αγγλ. μτφ.: Hans Fantel, vol. 44, no. 1, 1977, σελ. 160-182.

μας διδάσκουν ότι σε συνθήκες τρομοκρατίας οι πιο πολλοί συμμορφώνονται, αλλά ορισμένοι όχι, όπως ακριβώς οι χώρες, στις οποίες

προτάθηκε η Τελική Λύση, μας διδάσκουν ότι «θα μπορούσε να υλοποιηθεί» στις περισσότερες χώρες, αλλά δεν υλοποιήθηκε παντού».